

Концепт як поліфункціональне явище

Kotuh N.V.

Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University (Ukraine)

Concept as Polifunctional Phenomenon

Abstract

The notion “concept” was under consideration in this research. The study focused on cognitive linguistics. After analyzing different definitions of the concept, we have distinguished the following invariant features: the minimum unit of human experience in its ideal representation, verbalized by the word.

Keywords: *concept, cognitive linguistics, category, verbalization.*

На черговому витку розвитку гуманітарного знання та у ході активного переходу від лінгвістики, орієнтованої на вивчення мови в самій собі, до лінгвістики антропологічної, що вивчає мову у зв'язку з людиною, її мисленням та свідомістю, сучасна лінгвістична думка зіткнулася з необхідністю впровадження нового терміна для адекватного позначення змістової сторони мовного знака, “який би зняв функціональну обмеженість традиційного значення та сенсу і в якому органічно поєдналися б логіко-психологічні та мовознавчі категорії” [3, с. 4].

Активні розвідки в мовознавстві 90-х років ХХ століття спричинили появу цілого ряду номінативних одиниць, спільним для яких було прагнення показати специфіку представлення мовних знань. У конкурентній боротьбі в лінгвістичній літературі зустрілися такі терміни як: “концепт”, “лінгвокультурема”, “міфологема”, “логоепістема”. Але стає очевидним, що найбільш життєздатним виявилось поняття “концепт” [3, с. 5]. Воно стало ключовим поняттям когнітивної лінгвістики “однією з найбільш поширених верифікуючих моделей усвідомлення фрагментів дійсності та мовної категоризації, оперативної одиниці пам'яті” [4, с. 260].

На думку О.С. Кубрякової, термін “концепт” є “парасольковим”, він охоплює предметні галузі кількох наукових напрямків: у першу чергу когнітивної психології та когнітивної лінгвістики, що займаються проблемами мислення та пізнання, зберігання та переробки інформації [7, с. 91].

Як правило, дослідники пропонують різні дефініції концепту. Так, науковці, які працюють у руслі лінгвокультурології (С.Г. Воркачов, В.І. Карасик та ін.) при визначенні концепту вважають основним факт етнокультурної обумовленості,

а представники когнітивної лінгвістики (О.С. Кубрякова, З.Д. Попова, І.А. Стернін та ін.) роблять акцент на ментальній сутності концепту, його приналежності до сфери свідомості індивіда. З огляду на зазначене усю пізнавальну діяльність людини можна розглядати як таку, що розвиває вміння орієнтуватися у світі і пов'язана з необхідністю розрізняти об'єкти: концепти виникають для забезпечення ментальних операцій. Отже, “формування концептів пов'язане з осягненням світу та формуванням уявлень про нього” [12, с. 41]. З концептів складається семантичний простір конкретної мови, а за семантичним простором можна судити про структуру знань.

На сьогодні опубліковано досить багато робіт, присвячених різним проблемам концептології, включаючи інтерпретацію поняття “концепт”. Вивчення концепту, на думку С.А. Шишкіної, – це подорож у глибини мислення, спроба поділити досвід, що зберігається у пам'яті людини, на базові фрагменти. Така універсальна задача не може мати єдиного рішення, щоб підходило до всіх типів подібних досліджень, саме тому кожний великий авторитет у цій галузі має свій варіант визначення концепту. Спільним у розумінні концепту є те, що “він сприймається як комплексне, багатовимірне соціопсихічне утворення, яке співвідноситься як із колективною, так і індивідуальною свідомістю” [15, с. 9].

На сучасному етапі розвитку когнітивної лінгвістики поняття “концепт” належить до числа нечітко визначених лінгвістичних категорій, оскільки сам термін є відносно новим і не має однозначного тлумачення.

Лінгвістичний енциклопедичний словник трактує: “концепт – явище того ж порядку, що і значення слова, але розглядається в іншій системі зв'язків; значення – в системі мови, поняття – в системі логічних відношень та форм, що досліджуються як в мовознавстві, так і в логіці” [9, с. 384].

У лінгвокогнітивних дослідженнях концепти представляють зв'язок феномена значення слова із знанням і структурами їх відображення у свідомості. Так, А. Вежбицька розглядає концепт як “об'єкт зі світу ідеального, що має ім'я і відбиває культурно-зумовлені уявлення людини про дійсність” [2, с. 10]. Подекуди характеризується концепт як “квант знання”, зорієнтований на відображення онтології світу у зв'язку з потребами соціальної дійсності [1, с. 22]. Іноді поняття “концепт” трактується як “синтез логічних і гносеологічних уявлень про об'єкт” [8, с. 80].

На думку А.А. Залевської, концепт – це “спонтанно функціонуюче в пізнавальній і комунікативній діяльності індивіда базове перцептивно-когнітивно-афективне утворення динамічного характеру, що підпорядковується закономірностям психічного життя людини, і внаслідок цього, через ряд певних параметрів,

відрізняється від понять-значень як продуктів наукового опису з позиції лінгвістичної теорії” [5, с. 39].

У роботах зарубіжних дослідників можна виділити три принципово відмінних підходи до розуміння суті концепту. М. Джонсон, Р. Лангакер, Дж. Лакофф, Л. Талмі та ін. тлумачать концепт як ментальну репрезентацію. Як абстрактну одиницю логічної семантики концепт трактується у працях К. Пікока та ін. У роботах Р. Брендона, М. Дамметта концепт представлено як потенцію мислячої особистості.

Варто зазначити, що вищезгадані визначення концепту не виключають одне одного, а лише підкреслюють різні способи формування концепту. Та найпродуктивнішим є інтегративний підхід до розуміння концепту. Концепт – термін, що служить “для роз’яснення ментальних і психічних ресурсів людської свідомості та тієї інформаційної структури, яка відображає знання і досвід людини; оперативно-змістова одиниця пам’яті, ментального лексикону, концептуальної системи та мови мозку (*lingua mentalis*), усїєї картини світу, що відображена в людській психіці” [7, с. 90].

У дослідженнях кінця ХХ – початку ХХІ століття простежується тенденція щодо формування структури концепту як складного явища, в якому виділяються окремі взаємообумовлені частини. Концепт має визначену структуру, хоча він і не може бути представлений як чітко окреслена дефініція, подібна значенню слова. Це пов’язано з його активною динамічною роллю в процесі мислення: він весь час функціонує, актуалізується в різних своїх складових частинах та аспектах, поєднується з іншими концептами та відштовхується від них.

Організація концепту складна і включає в себе поняттєві й культурні складники: вихідну форму (етимологія), основні змістові ознаки, конотації (асоціації та оцінки). Концепт формується в свідомості людини з її чуттєвого досвіду – сприйняття світу органами чуття, предметної діяльності, мисленнєвих операцій із вже існуючими у свідомості індивіда концептами, що є результатом пізнання мовних одиниць. Концепт народжується як чуттєвий образ, що поступово перетворюється у власне мовленнєвий. Він складається з окремих ознак об’єктивного чи суб’єктивного світу, диференційовано відображених у мові.

Різні науковці пропонують різні структури концептів, та всі вони погоджуються з тим, що усі концепти мають базовий шар (ядро), на який нашаровуються додаткові когнітивні ознаки.

Т.В. Луньова пропонує таку модель концепту, що включає ядро та п’ять модусів. Ядро становить собою осердя концепту. У ядрі зберігається найістотніша інформація про той чи інший предмет, дію, якість, особу найсуттєвіше зі знань та уявлень, що складають зміст відповідного концепту. Модуси концепту, “функціональні підструктури загальної глобальної

понятійної структури” [10, с. 162], розрізняються залежно від типу інформації, що в них зберігається.

Раціонально-логічний модус пов'язаний із формуванням логічних понять про пізнаваний об'єкт чи аспект дійсності, картинно-образний з наочно-чуттєвими уявленнями про цей об'єкт / аспект дійсності. Модус фіктивності являє собою впорядковану сукупність метафор, за допомогою яких відбувається додаткове осмислення пізнаваного. Аксіологічний модус містить оцінку певного фрагменту дійсності мовцями, а ціннісний утилітарно-практичну чи культурну значущість, що приписується мовцями тому чи іншому феномену.

Як вже було зазначено, поняття “концепт” не має однозначного визначення, така ж ситуація склалася і з типологізацією концептів. На основі аналізу наукових праць таких лінгвістів, як А.А. Залевська, М.А. Арбіб, З.Д. Попова, І.А. Стернін та ін., можна запропонувати таку типологізацію концептів:

1) за ознакою стандартизації концепти поділяються на універсальні (інваріантні), індивідуальні, групові (статеві, вікові, соціальні) та загальнонаціональні. Групові концепти стандартизовані в межах групи, загальнонаціональні в межах концептосфери народу, а індивідуальні концепти не стандартизовані взагалі;

2) за номінативністю в мові: номінативні та неномінативні (лакунарні);

3) за ступенем стійкості: стійкі, нестійкі;

4) за регулярністю актуалізації: актуальні, неактуальні;

5) за структурою: прості (однорівневі) – концепти складаються лише з базового шару, це концепти-предметні образи та деякі концепти-уявлення, складні (багаторівневі) – включають у себе декілька когнітивних шарів, що розрізняються за рівнями абстракції та сегментні – являють собою базовий шар, оточений декількома сегментами, що є рівноправними за ступенем абстрактності, калейдоскопічні, композитивні;

6) за змістом та ступенем абстракції: конкретно-чуттєвий образ, уявлення (розумова картина), схема, поняття, прототип, пропозиція, фрейм, сценарій (скрипт), гіпонімія, інсайт, гештальт.

Семантико-культурологічний обсяг концепту можна постійно уточнювати, віднаходити все нові й нові грані, оскільки він виступає об'єктом дослідження не тільки лінгвістики, а й логіки, психології, культурології, філософії. Невипадково Ю. Степанов так конкретизує названий “обсяг”: “концепт – це “пучок” уявлень, понять, знань, асоціацій, переживань, який супроводжує те чи інше слово” [13, с. 238]. Концепт ширший за поняття, оскільки останнє включає сукупність основних ознак, а концепт об'єднує інформацію про всі ознаки реалії. Учений розглядає концепт переважно в аспекті культурології: “Концепт – це ніби згусток культури у свідомості людини; те, у вигляді чого культура входить у ментальний світ людини. І, з іншого боку, концепт – це те, за допомогою чого людина – рядова, звичайна людина, не “творець

культурних цінностей” – сама входить у культуру, а в деяких випадках і впливає на неї” [13, с. 43].

Знання змістового обсягу мовного знака залежать від освіченості реципієнта, його життєвого досвіду, обставин самого життя, оскільки мовна семантика пов’язана з мовною картиною світу, а вона “різна в ученого-біолога й селянина-землероба, у сучасного середнього, наївного носія мови й представника традиційної культури архаїчного типу” [14, с. 163]. Концепт увесь час перебуває в динаміці, його грані шліфуються, а глибина культурно-національного контексту збільшується. Концепти як інтерпретатори смислів постійно уточнюються й модифікуються. Зміст концепту як основної одиниці ментальності, ментальної сутності визначається всією розмаїтістю контекстів його вживання й залежить від світоглядних домінант.

Концепт – практично невичерпний комплекс культурно зумовлених уявлень про предмет, явище чи ознаку в певній культурі. Незважаючи на усталений розподіл концептів на загальнокультурні (*свобода, вічність, життя, смерть, любов*) й етнокультурні (для української культури – *рушник, калина, хата, чумак*), він завжди містить етнокультурний компонент, який може виявлятися з різним ступенем виразності, бути по-різному експлікованим, але який наочно увиразнюється на основі порівняння з відповідними концептами інших мов.

Як бачимо, концепт – основне семантичне поняття когнітивної лінгвістики – поки що не має однозначного тлумачення, його навіть немає в довідковому виданні енциклопедії “Українська мова” (2000 р.). Під ним розуміють то загальне поняття, то комплекс культурно зумовлених уявлень про предмет, то ментальний прообраз (нерозчленоване уявлення про об’єкт), ідею, поняття і навіть саме поняття. Концепт має двоїсту сутність – психічну та мовну. З одного боку, це ідеальний образ чи, точніше, прообраз, що уособлює культурно детерміновані уявлення мовця про світ, з іншого – він має певне ім’я в мові.

Чітких критеріїв для виділення концептів, розроблених методів їх вивчення, прикладів повного аналізу концептуальної системи конкретної мови поки що немає. Найвідомішою для одиниць культури у межах однієї мови можна назвати теорію культурних концептів Ю.С. Степанова. Концепт у трактуванні її автора – швидше дифузний, розмитий, ніж чітко окреслений; він представлений не лише одним ключовим словом (котре, швидше, виконує роль семантичного “фокуса”), але й цілою групою споріднених, близьких за значенням або контекстуально пов’язаних слів, тому є доцільним звертати увагу й на дериваційні, і на фразеологічні зв’язки.

Проблемні аспекти розмежування концепту і власне поняття висвітлює В. Манакін, наголошуючи на тому, що практичне дослідження концептів проводиться здебільшого лінгвістичним шляхом, а самі праці присвячуються опису тих чи інших концептів у різних мовах, а не ментальних структурах: “Мовні знання – це семантика, система значень (а не концептів чи понять) мовних одиниць, в яких відбито свідомість мовців. Ментальні ж знання, згідно когнітивній науці, організовано дещо по-іншому, а мова вербалізує ці

знання так само, як фіксує і логічні поняття, проте мовознавство не підміняє логіку” [11, с. 4–5].

Концепт – термін, що є “поясненням одиниць ментальних або психічних ресурсів нашої свідомості й тієї інформаційної структури, котра відображає знання й досвід людини; когнітивна (мислительна) категорія, оперативна одиниця пам’яті культури, квант знання, неструктуроване смислове утворення описово-образного й ціннісно-орієнтованого характеру, що відображає зміст досвіду й знання, усієї людської діяльності й процесів пізнання світу і як одиниця ментальності може мати образне, понятійне й символічне вираження” [6, с. 209]. Можемо з упевненістю зауважити, що національно-культурний компонент стає ядром концепту, його словесним символом. Такі словесні символи як інваріантні мовні одиниці можуть бути винесені в заголовки окремих концептуально-культурологічних мікрогруп, поєднаних безкінечністю асоціативних зв’язків.

Отже, концепт – вербально виражена інтегральна категорія, яка відображає психоментальні ресурси свідомості, узагальнює знання й досвід людини, репрезентує мовну картину світу. Проаналізувавши різні визначення поняття, можна виділити таку його інваріантну ознаку: мінімальна одиниця людського досвіду в його ідеальному уявленні, вербалізована за допомогою слова. Вищезазначене дозволяє зробити висновок, що концепт водночас і форма поняття і його ідея, осмислена в словесних образах буття. Специфіка концептуальної картини світу полягає в тому, що це не лише система понять про сукупність реалій довкілля, але й система смислів, що втілені у ці реалії через слово-концепт.

Література

1. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика / Н. Н. Болдырев. – Тамбов : ТГУ, 2002. – 123с.
2. Вежбицкая А. Язык, культура и познание / А. Вежбицкая. – М. : Русские словари, 1997. – 410 с.
3. Воркачев С. Г. Концепт как “зонтиковый термин” / С. Г. Воркачев // Язык, сознание, коммуникация. Вып. 24. – М., 2003. – С. 4-12.
4. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу / І. О. Голубовська. – К. : Логос, 2004. – 284 с.
5. Залевская А. А. Психологический подход к проблеме концепта / А. А. Залевская // Методологические проблемы когнитивной лингвистики. – Воронеж : ВГУ, 2001. – С. 12-39.
6. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – М. : Гнозис, 2004. – 320 с.
7. Кубрякова Е. С. Концепт. Концептуализация / Е. С. Кубрякова // Краткий словарь когнитивных терминов. – М. : Филологический факультет МГУ, 1996. – С. 90–94.
8. Кузнецов В. Поняття та його моделі / В. Кузнецов // Філософська думка. – 1998. – №1. – С. 61-80.

9. Лингвистический академический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – 683с.
10. Луньова Т. В. Лексикалізований концепт “гармонія” в сучасній англійській мові: структура і комбінаторика : Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Т. В. Луньова. – К., 2006. – 348 с.
11. Манакин В. Когнітивна лінгвістика та доцільність для сучасного мовознавства / В. Манакин // Наукові записки – Вип. 95 (1). – Серія : Філологічні науки (мовознавство): У 2 ч. – Кіровоград : РВВКДПУ ім. В. Винниченка, 2011. – 584 с.
12. Маслова В. А. Введение в когнитивную лингвистику / В. А. Маслова – М. : Наука, 2004. – 296 с.
13. Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры / Ю. С. Степанов. – М. : Академ. проект, 2004. – 992 с.
14. Толстой Н. Н. Слово в обрядовом тексте / Н. Н. Толстой, С. М. Толстая // Славянское языкознание: сб. докл. – М. : Наука, 1993. – С. 162-186.
15. Шишкина С. А. Лингвокультурная и когнитивная репрезентация концепта “интерес” в русском и английском языках: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / С. А. Шишкина. – Тюмень, 2007. – 21 с.

Кравченко В.Л.

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г.Короленка

Мовна репрезентація ціннісного складника концепту JAPANESE SENCE OF BEAUTY у сучасному англomовному дискурсі

Kravchenko V.L.

Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University (Ukraine)

Language Representation Valuable Component of the Concept JAPANESE SENCE OF BEAUTY in Modern English Discourse

Abstract

Concepts JAPAN and JAPANESE SENCE OF BEAUTY are taken under special scientific research in various fields: political science, sociology, philosophy and cognitive linguistics, etc. We understand the concept as mental entity that has certain characteristics reflecting the objective and subjective characteristics of objects or phenomena, and that was “missed” by value-regulatory system of the individual and a verbal form of expression in speech. This study focused on revealing semantic features basic concepts of English cultural intercultural discourse and give their interpretation. This presentation is limited to features characteristics of “sense of beauty” in Japanese culture through cultural conceptual metaphors in English intercultural discourse.

Keywords: *concept, cognitive linguistics, valuable component, semantics, conceptual metaphor, Modern English Discourse.*

Культурна модернізація відносин, сучасне суспільство у міжкультурному розвитку та міжкультурних рухів інтеграційних процесів